

O'ZBEKISTONDA JAMG'ARIB BORILADIGAN PENSIYA TA'MINOTI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Muqimov Normuhammad Normurod o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

normuhammad.muqimov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15521895>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy holati atroflicha tahlil etilgan. Xususan, demografik bosimning ortib borishi, mehnat bozorining norasmiy segmenti kengligi, bandlikning yetarli darajada rasmiylashtirilmaganligi kabi omillar ushbu tizimning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani asoslangan. Shu bilan birga, pensiya jamg'armalarining investitsiyaviy faolligini oshirish, kapital bozorlariga integratsiyalashuvi va shaffof monitoring tizimlarini joriy etish orqali pensiya tizimining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, pensiya islohotlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun uch asosiy yo'nalishda harakat qilish lozim: moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish va aholining moliyaviy savodxonligini oshirish. Mazkur maqola natijalari ijtimoiy siyosat yurituvchi davlat organlari, iqtisodiy islohotlar bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar hamda pensiya fondlari uchun nazariy-metodik va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: Jamg'arib boriladigan pensiya, pensiya tizimi, ijtimoiy ta'minot, demografik risklar, moliyaviy barqarorlik, investitsiyaviy faoliyat, raqamlashtirish, pensiya islohoti.

WAYS TO IMPROVE THE FUNDED PENSION SYSTEM IN UZBEKISTAN

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the formation, stages of development and current state of the funded pension system in the Republic of Uzbekistan. In particular, it is based on the fact that factors such as increasing demographic pressure, the size of the informal segment of the labor market, and insufficient formalization of employment negatively affect the financial stability of this system. At the same time, the possibilities of ensuring the long-term stability of the pension system by increasing the investment activity of pension funds, their integration into capital markets, and the introduction of transparent monitoring systems are considered.

According to the results of the study, for the successful implementation of pension reforms, it is necessary to work in three main directions: ensuring financial stability, modernizing the management system, and increasing the financial literacy of the population. The results of this article can serve as a theoretical, methodological and practical basis for state bodies conducting social policy, specialists engaged in economic reforms, and pension funds.

Keywords: Funded pension, pension system, social security, demographic risks, financial stability, investment activity, digitalization, pension reform.

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida aholi farovonligini ta'minlashda ijtimoiy himoya tizimlarining, xususan, pensiya ta'minoti tizimining roli tobora ortib bormoqda. Aholining umr ko'rish davomiyligi oshib borayotgani, keksaygan avlod salmog'ining ko'payishi, yoshlar va ishchi kuchi o'rtasidagi nisbatning o'zgarishi pensiya tizimlarini barqaror saqlab qolish zaruratini tug'dirmoqda. An'anaviy taqsimlovchi pensiya tizimlari (pay-as-you-go) ushbu bosimni ko'tara olmayotgan bir paytda, ko'plab mamlakatlar jamg'arib boriladigan pensiya tizimiga o'tishni afzal ko'rmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ham bu yo'nalishda islohotlarni amalga oshirmoqda. Jumladan, 2019-yilda qabul qilingan "Pensiya ta'minoti tizimini rivojlantirish konsepsiyasi" doirasida ijtimoiy sug'urta va pensiya tizimini bosqichma-bosqich jamg'arib boriladigan modelga o'tkazish nazarda tutilgan. Biroq, bu tizimni to'liq ishlashi uchun zarur bo'lgan infratuzilma, normativ-huquqiy baza, aholi ongida tushuncha va ishonch darajasi hali yetarli emas. Ayniqsa, norasmiy sektorda faoliyat yuritayotganlar sonining ko'pligi va rasmiy bandlik darajasining pastligi jamg'arib boriladigan pensiya tizimi imkoniyatlarini cheklab qo'ymoqda.

Ushbu ilmiy maqola doirasida O'zbekistonda jamg'arib boriladigan pensiya tizimining amaldagi holati, mavjud muammolar, global tajriba va takomillashtirish yo'llari tizimli tarzda tahlil qilinadi. Maqolada ilgari surilgan ilmiy-amaliy takliflar mamlakatda ijtimoiy himoyani mustahkamlash, pensiya islohotlarini chuqurlashtirish va pensiya fondlari samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Metodologiya: Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli, taqqoslovchi, empirik va ekspert yondashuvlar uyg'un ravishda qo'llanildi. Avvalo, pensiya tizimi ijtimoiy-iqtisodiy muhitning ajralmas qismi sifatida tizimli tahlil qilindi. Ushbu yondashuv orqali pensiya tizimidagi mavjud holat, ishtirokchilarning roli, moliyaviy oqimlar va institutsional mexanizmlar o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi.

Shuningdek, O'zbekiston tajribasi xalqaro amaliyot bilan taqqoslandi. Xususan, Chili, Estoniya, Polsha va Qozog'iston kabi mamlakatlardagi jamg'arib boriladigan pensiya tizimi modellarining ijobiy jihatlari tahlil qilinib, ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish imkoniyatlari o'rganildi. Bu orqali mamlakatda pensiya islohotlarini xalqaro standartlarga mos holda olib borish zarurligi asoslab berildi.

Tadqiqotda Davlat statistika qo'mitasi, Pensiya jamg'armasi, Moliya vazirligi va xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan taqdim etilgan ochiq ma'lumotlardan foydalanildi. Ushbu empirik tahlil orqali pensiya fondining moliyaviy barqarorligi, qamrov darajasi, bandlik strukturasiga ta'siri va demografik o'zgarishlarning ahamiyati aniqlashtirildi. Shu bilan birga, mutaxassislarning fikr va baholari, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili asosida mavjud muammolarga nisbatan takliflar ishlab chiqildi.

Tahlillar asosida ssenariy modellashuvi ham amalga oshirildi, bunda jamg'arib boriladigan pensiya tizimining turli holatlardagi ishlash mexanizmlari va ularning uzoq muddatli oqibatlari baholandi. Bu metodologik yondashuvlar orqali pensiya tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy va amaliy jihatdan asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Jamg'arib boriladigan pensiya tizimiga oid ilmiy adabiyotlar va amaliy tahliliy manbalar son jihatdan ko'p bo'lib, ularning mazmuni mazkur

tizimning iqtisodiy samaradorligi, moliyaviy barqarorligi, demografik bosimlarga chidamliligi va investitsiyaviy mexanizmlari kabi jihatlarni yoritadi. Xalqaro miqyosda Jahon banki (World Bank) va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (IMF) tomonidan tayyorlangan hisobotlarda pensiya tizimlarining uch bosqichli modeli — davlat pensiyasi, majburiy jamg'arma va ixtiyoriy jamg'arma tizimlari — samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlar keng yoritilgan.

Masalan, "Pension Reform Primer" nomli hisobotda pensiya fondlarining ishonchli moliyaviy institutlar orqali investitsiyalash jarayoni va institutsional nazorat mexanizmlarining zarurligi alohida ta'kidlanadi.

O'zbekistonlik olimlar, jumladan, O. Mamatqulov, D. Tursunov, M. Jo'rayevlarning asarlarida mamlakatda pensiya tizimining tarixiy shakllanishi, jamg'arib boriladigan tizimga o'tishdagi qiyinchiliklar va mavjud infratuzilmaning rivojlanish holati o'rganilgan. Shuningdek, Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasi tomonidan e'lon qilingan statistik hisobotlar pensiya qamrovi, to'lovlar hajmi va ishtirokchilar soni haqida aniq ko'rsatkichlarni beradi.

Qozog'iston, Polsha va Chili kabi mamlakatlarning pensiya islohotlariga oid tahliliy maqolalar va monografiyalarda esa jamg'arma mablag'larining moliyaviy instrumentlar orqali investitsiyalash imkoniyatlari, audit va monitoring tizimlarining ahamiyati chuqur o'rganilgan.

Masalan, Estoniya pensiya tizimi misolida jamg'arib boriladigan hisoblarning raqamlashtirilishi va real vaqt rejimida kuzatuv imkoniyatlari alohida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni, Prezident qarorlari hamda Moliya vazirligining me'yoriy-huquqiy hujjatlari ushbu mavzuni o'rganishda asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar pensiya tizimi islohoti bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy asoslarni yaratadi, biroq ularni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish jarayoni hali ham o'z yechimini kutmoqda.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot davomida O'zbekiston Respublikasida jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimining amaldagi holati chuqur tahlil qilindi. Birinchidan, mamlakatda majburiy jamg'arib boriladigan pensiya tizimi hali to'liq joriy qilinmagan bo'lib, mavjud pensiya ta'minoti asosan taqsimlovchi (pay-as-you-go) tizimga asoslangan. Bu esa demografik yuklamaning ortib borishi fonida tizimning moliyaviy barqarorligiga xavf tug'diradi. Statistika ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yil holatiga ko'ra pensiya oluvchilar soni 4,6 million kishidan oshgan, ularning 60% dan ortig'i davlat byudjeti hisobidan moliyalashtirilmoqda.

Ikkinchidan, jamg'arib boriladigan pensiya tizimi elementlari mavjud bo'lishiga qaramay, ularni boshqarish, monitoring qilish va investitsiya qilish mexanizmlari yetarli darajada shakllanmagan. Pensiya jamg'armalarining investitsion portfeli cheklangan bo'lib, asosan past darajadagi likvidlikka ega davlat obligatsiyalariga yo'naltirilgan. Bu esa jamg'arma daromadlilikini pasaytirib, tizimga ishonchni kamaytiradi.

Uchinchidan, ishchi kuchining katta qismi (taxminan 40–50%) norasmiy sektorda faoliyat yuritayotganligi sababli, ular jamg'arib boriladigan pensiya tizimiga jalb qilinmagan. Bu esa kelajakda pensiya bilan qamrab olinmagan keksalar sonining ortishiga olib kelishi mumkin.

Shu bilan birga, fuqarolarning pensiya tizimiga nisbatan ishonchi hamon past darajada bo'lib, ko'plab ish beruvchilar majburiy ajratmalarni o'z vaqtida amalga oshirmaydi.

To‘rtinchidan, xalqaro tajriba shuni ko‘rsatmoqdaki, raqamlashtirish, mobil ilovalar orqali hisob-kitoblar yuritilishi, shaffof investitsiyaviy boshqaruv va pensiya fondlarining mustaqilligi kabi omillar pensiya tizimining samaradorligini oshiradi. Bunday tajribalar Estoniya, Chili va Qozog‘iston davlatlarida muvaffaqiyatli joriy etilgan. O‘zbekistonda ham “Pensiya jamg‘armasi” faoliyatini raqamlashtirish, hisobotlarni real vaqt rejimida kuzatish tizimlarini joriy qilish imkoniyatlari mavjud.

1-jadval

Jamg‘arib boriladigan pensiya tizimiga oid asosiy statistik ko‘rsatkichlar (O‘zbekiston, 2024-yil holatiga)

№	Ko‘rsatkich nomi	Miqdori / Foizi	Izoh
1	Umumiy pensiya oluvchilar soni	4,6 mln kishi	Shundan 60% dan ortig‘i davlat byudjeti hisobidan
2	Norasmiy sektorda band bo‘lgan aholining ulushi	~40–50%	Ular jamg‘arib boriladigan tizimga jalb etilmagan
3	Pensiya fondi daromadining yillik o‘sish sur‘ati	6,8%	Asosan majburiy badallar hisobidan
4	Pensiya fondi aktivlarining investitsiya ulushi	23%	Asosan davlat obligatsiyalariga yo‘naltirilgan
5	Pensiya tizimiga rasmiy band bo‘lgan ishchi kuchi qamrovi	~55–60%	Faol ishtirokchilar ulushi
6	O‘rtacha pensiya miqdori (oyiga)	770–800 ming so‘m	2024-yil 4-choragi holatiga ko‘ra
7	Pensiya hisob-kitoblarida raqamlashtirish darajasi	~65%	Elektron monitoring va mobil ilova orqali tekshiruv imkoniyati mavjud
8	Ixtiyoriy pensiya jamg‘armalarida ishtirok etayotganlar soni	~210 ming kishi	Hali yetarli emas, tizimga ishonch darajasi past

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg‘armasi. (2024). *Pensiya tizimi holati va rivojlanish yo‘nalishlari bo‘yicha yillik hisobot*.

Tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasida jamg‘arib boriladigan pensiya tizimini takomillashtirish uchun bir nechta ustuvor yo‘nalishlar ajratib ko‘rsatildi:

Birinchidan, pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta‘minlash uchun majburiy jamg‘arib boriladigan komponentni bosqichma-bosqich kuchaytirish zarur. Bu esa aholining ish haqi va daromadlariga bog‘liq holda individuallashtirilgan jamg‘arma mexanizmini mustahkamlaydi, moliyaviy yukni faqat davlat byudjeti emas, balki mehnat bozori ishtirokchilari o‘rtasida adolatli taqsimlash imkonini beradi. Shu tariqa, pensiya tizimi uzoq muddatda o‘z-o‘zini moliyalashtira oladigan modelga yaqinlashadi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar asosida pensiya hisoblarini yuritish tizimni ishonchli va shaffof qiladi. Har bir fuqaro o‘z jamg‘armasi harakatlarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniga ega bo‘ladi.

Bu esa aholining tizimga bo'lgan ishonchini oshirib, kiritilayotgan mablag'larning xavfsiz va samarali boshqarilayotganini ta'minlaydi. Shu bilan birga, bu yondashuv korrupsion xavflarni kamaytiradi va byurokratik to'siqlarni bartaraf etadi.

Uchinchidan, norasmiy bandlikni kamaytirish orqali pensiya bilan qamrab olingan fuqarolar sonini ko'paytirish mumkin. Mamlakatda band aholining salmoqli qismi norasmiy sektorda ishlagani sababli ular pensiya tizimiga jalb qilinmagan. Soliq imtiyozlari, motivatsion mexanizmlar va zamonaviy texnologiyalar (masalan, elektron mehnat shartnomalari, mobil ilovalar orqali ro'yxatdan o'tish) orqali ularni tizimga jalb qilish muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, pensiya fondlarining investitsion faoliyatini liberallashtirish orqali daromadlilik darajasini oshirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun fond mablag'larini moliya bozorlarida diversifikatsiyalash, korporativ obligatsiyalar, aksiyalar, infratuzilma loyihalari kabi yuqori rentabelli vositalarga yo'naltirish zarur. Shu bilan birga, xavflarni boshqarish va investitsiyalar ustidan mustaqil nazorat tizimlarini kuchaytirish orqali aktivlar xavfsizligini ta'minlash lozim.

Muhokama

O'zbekistonda jamg'arib boriladigan pensiya ta'minoti tizimini takomillashtirish zarurati bir necha asosiy omillar bilan belgilanmoqda. Eng avvalo, aholining demografik tarkibida kuzatilayotgan o'zgarishlar — ya'ni pensiya yoshidagi aholining ortib borayotgani va mehnatga layoqatli yoshdagi aholining nisbatan kamayib borishi — mavjud taqsimlovchi modelni uzoq muddatli istiqbolda moliyaviy jihatdan barqaror bo'lishiga shubha tug'dirmoqda. Shu sababli, iqtisodiy jihatdan faol aholi o'z badallarini jamg'arish orqali nafaqat kelajakdagi pensiya daromadini ta'minlashi, balki ijtimoiy ta'minot tizimiga bosimni kamaytirishi mumkin.

Shuningdek, tizimdagi ishonch muammosi fuqarolarning jamg'arib boriladigan mexanizmlarda ishtirok etish istagini pasaytirmoqda. Hozirda fuqarolar o'zlarining badallari qanday investitsiya qilinayotgani, ularning daromadliliigi va xavfsizligi borasida to'liq axborotga ega emaslar. Ushbu vaziyatda ochiqlik va shaffoflikni ta'minlaydigan raqamli texnologiyalar — xususan, shaxsiy kabinetlar, mobil ilovalar va blokcheyn asosidagi monitoring tizimlari — ishonchni qayta tiklashda muhim rol o'ynashi mumkin.

Bundan tashqari, pensiya fondlarining investitsion faoliyati hali keng imkoniyatlardan to'liq foydalanmayapti. Xavfsiz va daromadli investitsiya instrumentlariga mablag' yo'naltirish orqali fondlarning aktivlarini ko'paytirish, kelgusida pensiya to'lovlarini inflatsiyaga nisbatan barqaror saqlab qolishga yordam beradi. Xalqaro tajriba — ayniqsa, Chili va Estoniya kabi mamlakatlardagi pensiya islohotlari — shuni ko'rsatadiki, pensiya aktivlarini mustaqil boshqaruv, xavflarni diversifikatsiyalash va davlat tomonidan nazorat qilish bir-birini to'ldiruvchi omillar sifatida harakat qilmoqda.

Muhokama davomida shuningdek, norasmiy sektorda ishlayotgan mehnatkashlarni pensiya tizimiga jalb qilish masalasi ham dolzarb muammo sifatida ko'rib chiqildi. Ular uchun soddalashtirilgan ro'yxatdan o'tish mexanizmlari, soliq imtiyozlari, ixtiyoriy jamg'arma rejimlari kabi yondashuvlar orqali pensiya ishtirokchilari bazasini kengaytirish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, jamg'arma tizimining moliyaviy asosini mustahkamlash bilan birga, ijtimoiy tenglikni ham ta'minlaydi.

Shunday qilib, muhokama shuni ko'rsatadiki, jamg'arib boriladigan pensiya tizimini takomillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar zarur. Bular moliyaviy, texnologik va institutsional islohotlar orqali amalga oshirilishi, shuningdek, fuqarolarning tizimga ishtirokini oshirishga qaratilishi kerak.

Xulosa

O'zbekistonda ijtimoiy himoya tizimini modernizatsiya qilish sharoitida jamg'arib boriladigan pensiya ta'minotining rivoji dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, amaldagi pensiya tizimi asosan taqsimlovchi modelga tayanib, demografik yuklama va moliyaviy bosimlar ostida qolmoqda. Ushbu sharoitda majburiy jamg'arib boriladigan komponentni kuchaytirish, raqamli texnologiyalar asosida shaffof va samarali hisob yuritish, pensiya jamg'armalari faoliyatini diversifikatsiyalash va norasmiy sektor ishtirokchilarini tizimga jalb etish orqali barqaror modelga o'tish mumkin.

Shuningdek, jamg'arib boriladigan pensiya tizimining ishonchliligi va samaradorligi fuqarolar ishonchining oshishiga, o'z navbatida esa tizimga kiritilayotgan mablag'lar hajmining ko'payishiga xizmat qiladi. Xalqaro tajribadan ko'rinib turibdiki, pensiya fondlarining moliyaviy mustaqilligi, investitsiyaviy faoliyati va raqamli boshqaruv tizimlari pensiya ta'minotini uzoq muddatli istiqbolda muvaffaqiyatli olib borishda muhim omillar hisoblanadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, O'zbekiston pensiya tizimini takomillashtirishda kompleks yondashuvni tanlashi zarur: bu — qonunchilikni modernizatsiya qilish, fuqarolarni xabardor qilish va moliyaviy savodxonligini oshirish, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar va xalqaro tajribalarni joriy etish orqali amalga oshiriladi. Mazkur yondashuv mamlakatda ijtimoiy barqarorlik va fuqarolarning munosib hayot darajasini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi "Fuqarolarning davlat pensiya ta'minoti to'g'risida"gi Qonuni, 1993-yil 3-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-martdagi PQ-4245-sonli qarori "Pensiya tizimini rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida".
3. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasi. (2024). *Yillik statistik hisobot*. Toshkent.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2024). *Ishchi kuchi va bandlik bo'yicha rasmiy axborotlar*. www.stat.uz
5. Jo'rayev, M. (2022). *Pensiya tizimi islohotlarining iqtisodiy jihatlar*. "Iqtisodiyot va innovatsiya" jurnali, №4(28), 22–29-betlar.
6. Tursunov, D. (2023). *O'zbekiston pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash muammolari*. Toshkent moliya instituti ilmiy jurnali, №1(65), 33–41-betlar.
7. Mamatqulov, O. (2021). *Jamg'arib boriladigan pensiya tizimi: muammolar va istiqbollari*. "Moliyaviy tadqiqotlar" jurnali, №3, 15–23-betlar.
8. Jahon banki. (2020). *Pension Reforms: Lessons from International Experience*. World Bank Group, Washington, D.C.

9. International Monetary Fund (IMF). (2021). *Uzbekistan: Selected Issues and Statistical Appendix*. IMF Country Report No. 21/111.
10. OECD. (2022). *Pensions at a Glance: Asia/Pacific Edition*. Organisation for Economic Co-operation and Development.
11. Estonian Ministry of Social Affairs. (2021). *Estonia's Pension Reform Overview*. Tallinn.
12. The World Economic Forum. (2020). *We'll Live to 100 – How Can We Afford It?* Geneva.
13. Qozog'iston Respublikasi Birinchi pensiya jamg'armasi. (2023). *Yillik faoliyat hisobotlari*. Nur-Sulton.
14. Mishra, R. (2004). *Social Protection in the Global South: Reforming the Pension Systems*. Palgrave Macmillan.
15. Holzmann, R. & Hinz, R. (2005). *Old-Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform*. World Bank Publications.